

A nemzeti identitástudat ébrentartása mint nemzetmentő stratégia Tamási Áron műveiben

DANI ERZSÉBET

Tamási Áron életműve még mindig nem foglalja el méltó helyét a 21. századi hivatalos irodalomtörténeti kánonban, és ha neve, művei netán befoglaltanak, népisége és természetesen megélt-megírt székelysége negatívumként aposztrofáltatik. A mai „nemzeti közömbösség” ellenére Tamási azok közé a szellemi óriások közé tartozik, akik a 20. századi fennmaradási küzdelemben az „ösigazként tisztelt emberi-erkölcsi értékrend, a közösségi megmaradás és a nemzeti újjászületés örök-aktuális ügyéért”¹ harcoltak.

Az Európában napjainkban zajló események fényében szinte kötelező újra elővinnünk és újraértelmeznünk Tamási műveit, hiszen a nemzeti önazonosság és a kulturális identitás kérdése egyre inkább előtérbe kerül, miközben megkérdőjeleződik az elviekben megfogalmazható európai kulturális öndefiníció mibenléte, és annak egy kontinensnyi uniót összetartó gyakorlati működőképessége. Úgy tetszik, paradox módon, a népek kulturális emlékezete is nagyobb mértékben segíti a nemzeti identitástudat ápolását, mint az európai összekovácsolódást. A kulturális emlékezet természetes módon tölt be ilyen azonosságtudat-formáló szerepet a nemzetek történetében.² Bizonyos történeti pillanatokban azonban ennek a szerepnek a jelentősége felerősödik. Ilyen „pillanat” a Trianon-katakliзма, ami után az idegen többségi nemzet asszimilációs présébe kényszerült magyarságban csak a kulturális emlékezet tarthatja ébren a nemzeti önazonosság-érzetet. Ezt tökéletesen felismerték az elszakadt nemzetrészek nagy szellemei, és így megfogalmazódott bennük a kulturális emlékeztetésre (is) támaszkodó nemzetmentés parancsa. Ennek a parancsnak a jegyében szü-

letik meg az addig Budapest-központú irodalom mellett, többek közt az erdélyi irodalom is – a transzilvanizmus-eszme, a Helikon-közösség, a Tizenegyek írócsoportja. Tamási mindegyikhez kötődik a maga szuverén módján.

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogyan nyilvánul meg, tematizálódik, milyen formákat ölt nála mindez. Az életmű hatalmas, itt arra van lehetőségem, hogy három regényt (az Ábel-trilógiát) és egy önéletrajzi művet (*Szülföldem*) állítsak a középpontba. Egészen pontosan pedig azt, ahogyan ezekben Tamási nemzetföltő vezértémája – a román beolvasztásra ítélt nemzeti önazonosság tragikus kálváriája – megjelenik, milyen formákat ölt és milyen identitásmenedzselési stratégiákat vonultat fel. Merthogy, a Tamási-művekből kibontakozó képből ítélve is, a többségi (román) nemzet igen sajátosan fogja fel a külön-

böző etnikumok interkulturális viszonyát: a román hatalom a törvénykezési átkaroló manőverezéssel éppúgy az asszimilációt erőlteti, mint a közvetlen államapparátusi és „rendfenntartási” nyomással. Ebből adódik a gondolat, hogy a többségi nemzet gyarmattartói módon viszonyul az erdélyi magyarsághoz, ez esetben a székelymagyarsághoz. Ez a körülmény lehetővé teszi nekünk, hogy az assmanni kulturális emlékezet- és identitás fogalom,³ az interkulturális (az interkulturális kommunikáció involválja a kommunikációelméleteket is), asszimilációs és identitáselméletek mellett éljünk a kolonialis/posztkolonialis elméletek eredményeivel. Utóbbiak közül a legkézenfekvőbb fogódzókat Homi K. Bhabha kínálja a mimikri-gondolattal. A konkrét megnyilvánulási formákat a Tamási-figurákban és regényhelyzetekben fogjuk megmutatni, olyan identi-

Standfotó az *Ábel a rengetegben* című film egyik jelenetéről (rendezte: Mihályfy Sándor), 1993 (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Buray Zsuzsanna)

„...megfogadtam, hogy a szegények és az elnyomottak zászlaját fogom örökké hordozni, bármerre vezéreljen is az utam.”

▼ (Tamási Áron: *Ábel a rengetegben*)

Standfotó az *Ábel a rengetegben* című film egyik jelenetéről (rendezte: Mihályfy Sándor), 1993 (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Buray Zsuzsanna)

tástípusok és identitásjellemezők elemzésével, melyek más elméletekkel nem hozhatók felszínre, és a mai európai helyzetben is segítségül hívhatók. Abban, ahogy Tamási kezeli a végveszélybe került nemzeti identitást, olyan tipológiára találunk, mely segítheti – pro vagy kontra – a nehéz mai európai interkulturális viszonyok értelmezését, illetve általában is az értelmes interkulturális kommunikációt.

Tamási felvitte Ábelt „a Hargitára, s ott bármit csinálhatott kínjában szegény, nem kárhoztatta senki, mert a Hargitán nincsenek társadalmi formák, sem szerkesztett vallás, sem olyan erkölcs, amely csak lefelé kötelező”,⁴ mintegy elindítva a székely lélek szimbólumává vált fiút azon az úton, melynek kiindulópontja és végállomása a szülőföld. Utazásai során Ábel a székely nemzeti öntudat szimbolikus megtestesítője is lett – kalandozásai alatt különböző, egymásra épülő és egymást kiegészítő identitásstratégiákat épít, melyek az egyre inkább kitaruló világ kihívásaival szemben nyújtanak biztos támpontot neki. Ábel a *kolonizálhatatlan identitás* egyik legjellemzőbb és legmarkánsabb figurája a Trianon utáni székelymagyar irodalomban. Az ábeli identitásfejlődésnek három szakaszát figyelhetjük meg: a *természeti-természetes* formát, az *identitásgerinc alapú interkulturális kommunikációs* formát és a teljesen kiforrott, *kolonizálhatatlan identitást*. Az ő esetében tehát fejlődésről beszélünk: az egymásra épülő szakaszok összetevőinek egymáshoz való viszonyrendszeréről. Ezek az összetevők: a kulturális emlékezet, az assmanni ÉN- és MI-identitás összefüggése, illetve azok alakulása Ábelben, a Bhabha-féle mimikri megnyilvánulási formái, az interkulturális kommunikáció különböző szintereinek változásai. Ez az identitásfejlődés vezeti el a székely fiút arra a szintre, melyet *kolonizálhatatlan identitásnak* nevezünk. Az Ábel-trilógiában más, általunk új terminológiával azonosított identástípusokkal is találkozhatunk: például az *identitás-elhagyó konformistával*, az önpusztító identitáskolonizálhatatlanság, és a *kulturális emlékezet alapú identitásmegőrzés* típusával.

A *Szülőföldem* c. önéletrészlet vizsgálva végig, következetesen az *identitásgyökér-rontás* látlelete. Az „orthonteremtő kisebbségi létsztratégia kézikönyve” (aminek Cseke Péter mondja a *Szülőföldemet*)⁵ úgy is értelmezhető, mint a multikulturalitás szemüvegén át vizsgált

identitásmenedzselés példatára. Tamási itt nem fikcionált, hanem a tényleges, tapasztalati valóságot kívánta hitelesen megjeleníteni. A művön hangsúlyosan vonul végig a *kúszó identitáskolonizáció* jelensége,⁶ melynek hatására sajátos identitásválság-menedzselési stratégiák rajzolódnak ki, és ezek felszínre hozzák az *identitáselhagyó konformista* és a *kolonizálhatatlan identitás* formáit.

Az explicit szerzői önéletrészletben a regionális székely identitás jelenik meg igen hangsúlyos módon. A főszereplő maga Tamási Áron, a kolonizálhatatlan identitás megtestesítője, aki az elbeszélte közösségeken kívül helyezkedik el, miközben belülről is beszél az olvasóhoz. Tamási ekkor már megjárta Amerikát, tengerentúli multikulturális tapasztalatokkal rendelkezik, a többségi-kisebbségi viszonyt is nagyobb rálátással tudja értelmezni, mint a világot soha nem látott székely falusi ember. Szülőföldje székely figuráit nem fikcionálhatja a Hargitára, ahogyan azt Ábel tette (hiszen ez esetben önéletrészlet-írásról van szó), ezért a személyesen megtapasztalt valóságot fogalmazza meg. És ebben a valóságban ott sorjáznak a *természeti-természetes identitás* székely figurái is.

A *természeti-természetes* identitás szakaszában Ábel számára az azonoságtudat – ha lehet így mondani – nem tudatos, megfogalmazást sem igényel; olyasmí, ami eleve adott, magától értődik. A zárt székely faluban a mindennapi gondok kezelése, a szegénység és a megélhetési kérdései képezik az élet prioritásait, nincs ebben semmi rendkívüli. Életének dimenziói, az ő szavait kissé átfogalmazva, „a Hargitán való uralkodásával”⁷ *tágulnak* ki, paradox módon épp

akkor, amikor *magára marad* a „rengetegben.” Emberek nincsenek körülötte, kutyájának társaságában kezd eszmélni az életre, önállóan reagálni a mindennapos kihívásokra. Sajátos módon az emberekhez való viszonya is ebben az emberhiányos környezetben kezd kinyílni. A természeti ember úgy is megnyilvánul benne, hogy a hargitai rengeteg nagy természeti kihívásai kisebb gondot jelentenek számára, mint a rá bízott fát tőle vásárló emberek. A természettel ő mindenkor harmóniában tud élni, a diszharmónia az emberekkel jelenik meg ebben a világban.

Bizonyos tekintetben a *Szülőföldem* egyszerű falusi emberei is természeti természetes székelyek, de az ő esetükben már nem beszélhetünk annak tiszta, ábeli formájáról. Ebbe a természeti-természetes világba már egyre egyértelműbben és nyilvánvalóbban, egyre erőszakosabb módon türemkedik be az a *kúszó identitáskolonizáció*, mely észrevétel nélkül, lépésről-lépésre szedi áldozatait, és amely jelenség ellen nem lehet pusztán természeti-természetes reflexekkel védekezni. Fordított identitásfejlődés-jelenséggel találkozhatunk itt. Míg a természeti-természetes Ábelt bővülő inter- és multikulturális tapasztalatrendszer segíti abban, hogy eljusson a kolonizálhatatlan identitás legmagasabb fokára, addig a *Szülőföldem* Tamási Áronja (aki ugyanezt a típust képviseli) a városból a szülőfalujáig vezető utat járja be, visszavezetve az olvasót abba a természeti közösségbe, ahol azzal az ábeli természetes-természeti identitásformával kellene találkozni, melyben a falu lakosainak nincs szükségük a kulturális mimikri használatára.

Ábel esetében ugyan beszélhetünk

Buday György illusztrációi Tamási Áron *Ábel az országban* című művéhez (Országos Széchényi Könyvtár)

mimikriáról, de ez nem a Bhabha⁸ elméletében szereplő, és a kisebbségi székelymagyar túlélési manőverezésben egyébként valóban gyakran alkalmazott stratégia. Azaz, nem igazi kulturális mimikri. Ábelnek nincs szüksége ilyesmire. Az ő sajátos, ábeli mimikrije a furfangos székely alkat kikerülő játékosága. A hargitai rengetegben a természeti mimikri mindennapos az életben, hiszen szimbiotikus kapcsolatban él a természettel. Nincs is olyan társadalmi helyzetben, hogy élnie kellene a kulturális mimikri bármelyik változatával. Ahogyan majd fokozatosan lép ki a társadalmi szinterekre, találkozik a város (az erdélyi nagyobb település), majd az amerikai társadalom etnikai és kulturális sokszínűségével, úgy jut egyre nagyobb szerephez az Ábelben a kulturális mimikri, de akkor is oly módon, hogy ez nem tekinthető a Bhabha-féle fokozatok tiszta változatának. Ő a nemzetiségi kérdésekkel is ábeli módon találkozik, az útjába kerülő „Másság”-ot sem másággként érzékeli, nincsenek negatív sztereotípiái a román emberekre vonatkozóan. Következésképp nem is tud mit kezdeni azzal, ha az országosan többségben lévő (román) nemzet⁹ erőszakos módján próbálnak közelíteni hozzá. Nem érti, de érzi, és a maga tréfás módján igyekszik kezelni ezeket a nemzetiségi konfliktushelyzeteket, amikor először szembesül velük. Amikor az első hargitai látogató román ellenségként mutatkozik be, az etnikai ütközésben még járatlan székely a világot széles keblére ölelő nemes természetességgel reagál. Ezekben a helyzetekben Ábel zárt térben kommunikál. Alaptulajdonsága, hogy először önmagával beszél meg mindent, vagyis

a kifelé adott válasz belső kommunikációs térben születik meg. Az ő esetében ez maga a létezés és a kommunikáció természetes módja, még nem stratégia. A természeti-természetes székely abban a tömör egyszerűségben is megmutatkozik Ábelben, mely a belső kommunikációs térben is sajátja: a belső tanakodás stílusát természetes és esszenciálisan fogalmazó reflexek jellemzik.

A *Szülőföldem* farkaslaki figurái – akik ugyancsak (egyelőre) zárt közösségben élnek, de a kúszó identitáskolonizáció első jelei már jelentkeznek – olyan módon találkoznak a nemzetiségi konfliktushelyzetekkel, hogy azoknak nincs „arca”: az erőszakos asszimiláció kulturális kolonizáció formájában közeleg, első lépésként az anyanyelvi oktatás létét veszélyeztetve. A Farkaslakán élő falusiak is először zárt térben, önmagukkal kommunikálnak, mielőtt a válasz megszületne. De ebben a kommunikációban már ott van a túlélési stratégia, a kulturális mimikri egyik formája: kerülnek az aktuálpolitizálást. A nemzeti identitás nem kérdés a falusiak számára, magától értetődő, természetes lételem. ÉN-identitásuk támaszaként működik a közösség MI-identitása. Természetes reflexeik azonban nem lesznek elegendők azokban a helyzetekben, amikor a többségi állam asszimilációs politikája erőszakosabban nyilvánul majd meg. Ebben a világosan előre látó szituációban szólal fel Tamási, az explicit szerző, a nemzetét féltő felelős írástudó kemény hangján, mintegy figyelmeztetve néven nevezett rokonait és szülőfaluja lakosait: tudatosan felépített identitásmegőrző stratégiákat kell alkalmazni, mert a természetes identitáskohézió nem jelenthet

hosszú távú védelmet akkor, amikor az anyanyelvi oktatás eltűnésének veszélye fenyeget.

Ábel, aki iskolázatlan székely fiú, nem is érezheti meg ebben az identitásromboló veszélyt, de mire elér a kolonizálhatatlan identitás szakaszába, megfogalmazódik benne is. El kell mennie a városba, majd a tengeren túlra, hogy ezt az identitásfejlődést bejárja. A farkaslaki székely ki sem mozdul a falujából, mégis ki kell építenie magában azokat a stratégiákat, melyek az identitás megőrzését segítik. Az identitásalapú interkulturális kommunikáció¹⁰ a falu zárt közösségében egyelőre csak az egyén szintjén jelenik meg, és hasonlóságot mutat Ábel rengetegbeli egyéni kommunikációjával. Az egyéni szinten a fiú azért kommunikál olyan sikeresen, mert konfliktuskerüléssel, sajátos egyéni humoral veszi el a konfliktusos helyzet életét. Ebben a térben ez a stratégia *működik*, nem generál feloldhatatlan ellentéteket. A hargitai elszigeteltség interkulturális csoportkommunikációra nem ad lehetőséget, ezért Ábel nem is tudja kipróbálni magát benne. Ahogyan tágul az interkulturális tapasztalat, úgy csökken a természetes kommunikációs stratégia működőképessége.

A *Szülőföldem* kolonizálhatatlan identitású Tamási Áronja szinte nagytón keresztül nézi rokonait, a székely falu életét. Hazaútja Kolozsvárról a Székelyföldre lehetőséget ad arra, hogy a tőle megszokott őszinteséggel, humoral, kedvességgel mutassa be az utazás során adódó helyzeteket, a korabeli erdélyi multikulturalitást, annak típusait, és amit mai terminológiával interkulturális kommunikációnak nevezünk. A trilógi-

ában is találkoztunk hasonló kommunikációs helyzettel, az Amerikába induló Ábel vonatjának zárt fülkéjében. De míg az ábeli egyéni kommunikáció ebben a térben kudarcot vall, a Tamási-féle identitásmenedzselés a *Szülőföldem*ben már a mimikri tudatos formáját mérlegeli. A háromnemzetiségű Erdély már Romániához tartozik, egyértelmű tehát, hogy az ország nyelvén kell kommunikálni. Tamási belső kommunikációs térben forgatja a fejében ezt a dolgot, és – a mi assmanni kategóriáinkkal szólva – a MI-identitás ellentmondásosságát magyarázó érveket keres benne az ÉN-identitás. Azzal csitítja magát, hogy a kisebbségi létben természetes, ha az ember rejtőzködésbe vonul vissza, elnémulással védi nyelvét, nemzeti öntudatát: „Látod-e, a vadmacska is a fának kérgén fekszik, amely vele egy színű; avagy a levelibéka is milyen okosan megvan a zöld levelek között. S azért ne félj, mert a vadmacska, feküdjék akármeddig is a kérgen, úgyszem fog taplót teremni soha; s nem a levelibéka sem virágot, hanem marad minden a maga természetében...”¹¹ Legjobb szépprózai pillanatait idéző jelképeséggel fogalmazza meg azt, amit Bhabha évtizedekkel később¹² kulturális mimikrinek nevez. Pontosabban szólva, ez az a rejtőzködő forma, melyben tehát a gyarmatosított úgy tesz, mintha elfogadná a gyarmatosító kultúráját, de közben rejtőzködik, és féltve őrzi a sajátját. Belső tanakodásának eredménye viszont mégis az, hogy a magyar embernek joga van magyar újságot olvasni, hiszen nem valamiféle jövevény elődei földjén. Tamásiban megszólal a székelymagyar művelődés és kultúra atyja, felébred benne a népe iránti felelősség, és elveti a rej-

tőzködés stratégiáját. A székelymagyar író-értelmiségi szerepében nem is tehet másként, viszont a hétköznapi, falusi ember identitásmegőrző stratégiája nem nélkülözheti a kulturális mimikri első formáját. A kolonizálhatatlan identitás nélkülözhetetlen elemei tehát, a két Tamási-mű tükrében, az ÉN-identitás és a MI-identitás összhangja, a tudatosan megélt és életben tartott kulturális emlékezet, illetve az interkulturális kommunikáció sikeressége az egyén és a csoport szintjén.

Ebben a két írásban találkozhatunk az identitáselhagyó konformista alakjával is: az *Ábel*-trilógia harmadik kötetének Gáspár bácsija, és a *Szülőföldem* bírója képviseli ezt a típust. Az identitáselhagyás mindkét esetben külső körülmények által kikényszerített folyamat, és alapjellegzetessége az, hogy az ÉN-identitás (vagy külső, megtartó MI-identitás hiányában, vagy annak tudatos visszautasítása miatt) gyökeretelenné válik, és oly mértékben lesz az erőszakos vagy önként vállalt asszimiláció áldozata, hogy kialakul benne a mimikri harmadik változata. Az interkulturális kommunikáció már nem kérdés: az identitáselhagyó konformista a szemben álló kultúrák mindegyikének szintjén tökéletesen kommunikál, nincsenek konfliktusai, hiszen nincs többé tudatosan megélt nemzeti identitása, kulturális emlékezetét mesterségesen elhallgattatta/elhallgattatták.

Tamási zseniális eszközökkel szól az olvasóhoz: a kulturális identitást gyarmatosító politika ellen túlélési stratégiákat lehet és kell kialakítani. A kulturális emlékezet pedig az a megtartó erő, melyből az identitásválságba került

kisebbségi lélek elsőrendűen meríthet a kulturális önazonosságot védő stratégia megalkotásához. Az anyanyelv, a hit és a vallás, a nemzeti szimbólumok képezik ennek az erőnek a forrásvidékét. A kulturális örökségben a közösségi identitás fogalmazza meg önmagát, a múlt alapján, a jelenben. Ez az a hétköznapi fordulattal „hagyomány”-nak nevezett örökség, melybe a kisebbségi székelymagyar közösség kapaszkodhat.

1 BERTHA Zoltán: *Székely Homérosz. Tanulmányok Tamási Áronról*, 2012, 9.

2 Itt Jan Assmann mai „kulturális emlékezet” fogalmát vetjük vissza, mely szerint a múlttól már csak különféle elbeszélések és egyéb formát öltő reprezentációk adhatnak hírt úgy, mint valami távoli és elvont dologról.

3 Jan Assmann így fogalmaz: „az identitás a tudat ügye, vagyis egy önmagunkról kialakult tudattalan kép tudatosulása. Ez mind az egyéni, mind a kollektív élet tekintetében igaz” (ASSMANN, J.: *A kulturális emlékezet*, 2004, 129). Az identitásnak szerinte két dimenziója van: az ÉN- és a MI-azonosság, melyben az ÉN növekedése kintről befelé tart, és az egyén saját önelképzelésével és a csoport interakciós és kommunikációs folyamataiban való részvételével épül fel. A MI-azonosság, vagyis a kollektív identitás nem létezik a MI-t alkotó egyének kivételével.

4 TAMÁSI Áron: *Ábel*, 2011, 116.

5 CSEKE Péter: *A népi irányszat erdélyi sajátosságai = A Tizenegyek*, 2003, 237.

6 Akuszo identitáskolonizáció (a szerző által bevezetett fogalom): az erőszakosan asszimiláló többségi társadalom által használt „eszköz”: alapjellemzője a lassú, fokozatos, jól tervezett folyamat, mely apránként kihúzza a kisebbség lába alól a nemzeti identitás talaját.

7 TAMÁSI Áron: *Ábel*, 2011, 46.

8 Homi K. Bhabha bevett kategóriája a mimikri, mely szerint a gyarmatosító és a gyarmatosított közötti kapcsolatban a gyarmatosított úgy tesz, mintha elfogadná a gyarmatosító kultúráját, viselkedését, felvenné szokásait. Ezen viselkedésnek három eredménye lehet: valójában így rejtve maradva őrzi és védi saját kultúráját; miközben megjattsza a látszólagos alkalmazkodás szerepét, melynek során maga is átalakul valamennyire a gyarmatosító kultúra hatása alatt; ebben a folyamatban keverék kulturális reflexor alakulhat ki. (BHABHA, H. K.: *The Location of Culture*, 1998, 33.)

9 Országos többséggel – minthogy a románság országosan rendelkezik többséggel (ahogy Erdély egészét tekintve is), de a Székelyföldön, ahol Ábel él, a székelyek alkotják a többségi nemzetet.

10 Karl Erik Rosengren szerint az emberi kommunikáció a következő szinteken valósul meg: az egyén, a csoport, a régió, a társadalom, a nemzet és az állam szintjén (ROSENGREN, K. E.: *Communication. An Introduction*, 2004, 64–65).

11 TAMÁSI Áron: *Szülőföldem*, 1990, 11.

12 Homi K. Bhabha *The Location of Culture* c. műve 1994-ben jelent meg, több mint 50 évvel a *Szülőföldem* után.

Standfotó az *Ábel a rengetegben* című film egyik jelenetéről (rend. Mihályfy Sándor), 1993 (Országos Széchényi Könyvtár, fotó: Buray Zsuzsanna)

